

Отримано: 30 жовтня 2018 р.

Прорецензовано: 31 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 1 листопада 2018 р.

e-mail: olgalit@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2018-7-59-63

Литвиненко О. Д. Внутрішня структура адаптаційного потенціалу як системи адаптивностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : збірник наукових праць. Острог : Вид-во НаУОА, листопад 2018. № 7. С. 59–63.

УДК 159.923:159.955.4:613.86

Литвиненко Ольга Дмитрівна,*кандидат психологічних наук, доцент кафедри диференціальної та спеціальної психології,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК СИСТЕМИ АДАПТИВНОСТЕЙ

У статті розглянуто проблему адаптаційного потенціалу особистості та виділено основні підходи до нього у науці. В контексті проведеного дослідження адаптаційний потенціал розглядається як складна ієрархічно-паритетна система адаптивностей, а саме: внутрішньо-особистісної, поведінкової адаптивності, відсутності дезадаптаційних порушень, особистісного соціально-психологічного потенціалу та компетентності адаптивності. Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження впливу індивідуально-особистісних властивостей та окремих потенціалів на операционалізовані конструкти системи адаптивностей як структурних елементів адаптаційного потенціалу.

Ключові слова: *потенціал, адаптаційний потенціал, внутрішньо-особистісна адаптивність, поведінкова адаптивність, відсутність дезадаптаційних порушень, особистісний соціально-психологічний потенціал, компетентна адаптивність.*

Olha Lytvynenko,*PhD in Psychological Sciences, Associate Professor of Odessa National University named after I. I. Mechnikov*

INTERNAL STRUCTURE OF ADAPTATION POTENTIAL AS ADAPTABLE SYSTEMS

The article deals with the problem of the adaptation potential of the individual and highlights the main approaches to it in science. In the context of the conducted research, the adaptation potential is considered as a complex hierarchically-parity system of adaptability, namely: intrapersonal, behavioral, absence of maladaptation disorders, personal socio-psychological potential and competence-based adaptability.

The article is devoted to the analysis of the results of the empirical study of the influence of individual-personal properties and individual potentials on the operationalized constructs of the system of adaptability as structural elements of the adaptation potential.

Key words: *potential, adaptive potential, intrapersonal adaptability, behavioral adaptability, lack of maladaptation disorders, personal socio-psychological potential, competence adaptability.*

Постановка проблеми. Серед основних проблем сучасного українського суспільства, зумовлених розв'язанням актуальних питань психологічної науки, особливого значення набуває дослідження значення і структури адаптаційного потенціалу особистості, що створює унікальні можливості для розширення розуміння особистості як системи, що самоорганізується, активного вивчення конструктивних витоків особистості, які дозволяють їй долати складні життєві ситуації. Вітчизняний науковий простір переважно представлений соціально-психологічними аспектами, інтра- та інтерперсональними характеристиками, відсутністю розуміння індивідуально-особистісних механізмів. Відтак, виникає актуальна потреба переосмислення фундаментальних основ адаптаційного потенціалу та визначення подальших перспектив його дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційний, дизруптивний підхід до природи потенціального, суттєво звужує його звучання в контексті сучасного розуміння адаптаційного потенціалу особистості. Тому важливою є концептуалізація адаптаційного потенціалу як інтегрованого утворення, яке поєднує в складну систему психічні, психологічні та соціально-психологічні властивості та якості, що актуалізуються особистістю для створення та реалізації нових програм та стратегій поведінки у змінюваних умовах життєдіяльності. У цьому контексті коректніше говорити про преадаптаційний потенціал особистості, тобто, потенціал її психологічної готовності до змін, до зустрічі із невизначеними ситуаціями (О. Г. Асмолов [1, с. 10]). Аналіз наукових першоджерел, присвячених адаптаційному потенціалу особистості, дозволив нам виділити найбільш значущі. Так, О. Г. Маклаков визначає адаптаційний потенціал особистості як інтегральну характеристику психічного розвитку, що містить складники, найбільш значущі для регуляції психічної діяльності і процесу адаптації, а саме: нервово-психічну стійкість, самооцінку особистості, відчуття соціальної підтримки, рівень конфліктності особистості та досвід її

соціального спілкування [4]; Н. Є. Завацька розглядає адаптаційний потенціал як чинник соціальної ре-адаптації, що об'єднує інтраперсональні складники [3]; С. Т. Посохова у структурі адаптаційного потенціалу виокремлює біопластичний, біографічний, психічний та особистісно-регуляторний компоненти [5]; С. В. Величко визначає адаптаційний потенціал як інтегральну характеристику психічного розвитку особистості, що диференціює її за ступенем стійкості до впливу зовнішніх психоемоційних стресорів, містить особливості життєвих стратегій, уміння передбачати ситуацію, прогнозувати результат подій [2], а з позиції О. О. Трифонової адаптаційний потенціал є провідною копінг-компетентністю особистості [7].

На наш погляд, визначені підходи до адаптаційного потенціалу особистості не розкривають його універсальної моделі. Концептуальна схема адаптаційного потенціалу особистості має багаторівневий характер, в ній міститься складна мережа взаємин окремих конструктів (складники адаптаційного потенціалу), серед яких не обов'язково всі безпосередньо пов'язані між собою.

На думку Т. В. Рогачової, адаптивність являє собою тенденцію особистості до реалізації і відтворення в діяльності прагнень, спрямованих на виконання дій [6]. Це дозволило нам визначити адаптаційний потенціал особистості як складну ієрархічно-паритетну систему адаптивностей: внутрішньо-особистісної, поведінкової, відсутності дезадаптаційних порушень, особистісного соціально-психологічного потенціалу та компетентнісної адаптивності.

Перші чотири з них відображають оцінки власних здібностей та можливостей реалізації процесу адаптації, а компетентісна – відображає саме дії, які вживають респонденти за пристосуванням до нових умов функціонування чи існування.

Виклад основного матеріалу дослідження. З'ясування взаємодії психічних властивостей через призму потенціалів особистості на систему функціонування компетентної поведінки висвітлює характер таких впливів на структурні зв'язки складових адаптаційного потенціалу, проте залишився невизначеним факт, які саме складники структурних елементів визначеної системи впливають на формування та розвиток адаптаційного потенціалу особистості. Дослідження за внутрішньоособистісною адаптивністю (рис. 1) виявили вплив психічних властивостей особистості, а саме показника інтровертно-чуттєвої установки ($\Delta R^2=0,012$, $p=0,031$).

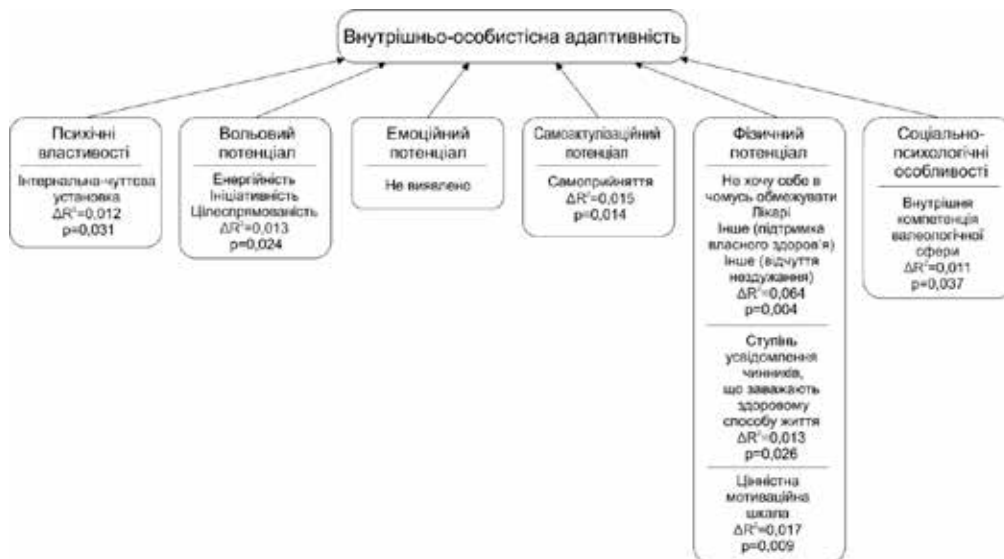


Рис.1. Чинники детермінації внутрішньо-особистісної адаптивності, виділені у окремих блоках ієрархічно-паритетної структури

Внутрішньоособистісна адаптивність відображає гармонійне поєднання фізичних та психічних ресурсів адаптаційної поведінки та тонкий баланс між спрямованою поведінкою і актуальним результатом дії. За таких обставин інтернальне орієнтування особистості у парі із чуттєвою установкою роблять можливим здійснення самостійного та незалежного аналізу нових обставин на фоні спокійного та іноді відстороненого ставлення до подій. За диференціацією вольових впливів на внутрішньоособистісну адаптивність виявлено статистично значущі показники «Енергійність», «Ініціативність» та «Цілеспрямованість» ($\Delta R^2=0,013$, $p=0,024$).

Правильно заданий вектор вольової дії з достатнім рівнем енергії сприяє успішній адаптації, що виступає захистом особистості від можливих невротичних конфліктів, внаслідок розриву шаблонів уявних та реальних результатів діяльності.

Наступним статистично значущим впливовим фактором є внутрішня компетенція валеологічної сфери ($\Delta R^2=0,011$, $p=0,037$).

Задовільний стан психічного здоров'я та гармонійне існування власних бажань та реальних можливостей визначають значне збільшення показника внутрішньоособистісної адаптивності. За дослідженням впливу фізичного потенціалу виявлено небажання досліджуваних обмежувати власні задоволення, що приносять шкоду здоров'ю, проте дозволяють у такий спосіб компенсувати внутрішні втрати та витримувати психічні навантаження ($\Delta R^2=0,064$, $p=0,004$).

Наступний показник, що впливає на формування внутрішньоособистісної адаптивності – показник «Самоприйняття» опитувальника САТ Е. Шострома ($\Delta R^2=0,015$, $p=0,014$).

Поведінкова адаптивність – це баланс міжособистісних відносин у соціальному просторі, емоційну рівновагу та здатність організації соціальних контактів.

Унаслідок проведення регресійного аналізу (рис. 2) можемо стверджувати, що на поведінкову адаптивність впливають особистісні здібності ($\Delta R^2=0,014$, $p=0,021$).

Зокрема, наявність особистісних здібностей передбачає досягнення успіху в певній сфері діяльності та, як наслідок, впливає на формування поведінкової адаптивності задля здобуття професійного розвитку і соціального визнання.



Рис. 2. Чинники детермінації поведінкової адаптивності, виділені в окремих блоках ієрархічно-паритетної структури

Особистісний потенціал соціально-психологічної адаптації є важливою інтегративною характеристикою адаптаційного розвитку. Його визначають з оцінок поведінкової регуляції, комунікативних здібностей та моральної нормативності.

Ці показники складають симбіоз адаптаційних задатків та здібностей особистості (рис.3).



Рис. 3. Чинники детермінації особистісного потенціалу соціально-психологічної адаптації, виділені в окремих блоках ієрархічно-паритетної структури

За психічними властивостями визначено вплив показника «Екстравертно-сенсорної установки» з вираженим додатнім впливом ($\Delta R^2=0,020$, $p=0,005$).

Уплив вольового потенціалу у вигляді показника «Самостійність» демонструє схожий характер впливу за напрямом та вираженістю ($\Delta R^2=0,020$, $p=0,005$). Залежність від цієї якості досліджуваних є цілком логічною й обґрунтованою, оскільки самостійність у власній діяльності, незалежність у своїх поглядах та діях, ініціативність і здатність до відповідальності за власні рішення – створюють запоруку перемоги перед новими викликами соціуму.

За фізичним потенціалом виявлено статистично значущі залежності від показників «Практикую спеціальні оздоровчі заходи» та «Слідкую за власною вагою» ($\Delta R^2=0,028$, $p=0,021$). Нарешті показник самоактуляційного потенціалу «Самоповага» характеризують додатнім впливом ($\Delta R^2=0,016$, $p=0,011$). Наявність у респондентів здатності цінувати свою особистість, досягнення та переваги, з гідністю ставитися до життя та праці мають важливе значення у здобутті успіху під час адаптації до нових умов.

Описуючи впливи на показник «Відсутність дезадаптаційних порушень», слід зазначити, що саме стан хронічної емоційної напруженості й виражається в тимчасовому зниженні психічних функцій, тоб-

то створює перешкоди на шляху до успішної адаптації. Це відбувається під час фізіологічного та нервового виснаження та виникнення симптомів псевдоадаптивної поведінки. Результати наведені на рис. 4.



Рис. 4. Чинники детермінації відсутності дезадапційних порушень, виділені в окремих блоках ієрархічно-паритетної структури

Значення впливу інтернально-інтуїтивної установки свідчать про наявність статистично значущої додатно вираженої залежності ($\Delta R^2=0,013$, $p=0,025$).

За складниками вольового потенціалу визначено статистично значущий вплив показника «Енергійність» ($\Delta R^2=0,018$, $p=0,008$). Наступним показником із впливом на наявність дезадапційних порушень є показник «Внутрішня компетенція професійної діяльності» ($\Delta R^2=0,018$, $p=0,012$). Тож зменшення рівню наявності астеничних і психопатичних станів зумовлює внутрішню готовність та налаштованість на професійну діяльність.

Внесок фізичного потенціалу до відсутності дезадапційних порушень виражається у впливі показників «Я відчуваю себе пригнічено», «Сам приймаю заходи із власного досвіду», «Не знаю, що потрібно для цього робити» і «Відвідую сауну та баню» ($\Delta R^2=0,018$, $p=0,012$).

Тобто, пригніченість як індикатор погіршення стану здоров'я – це перший сигнал наявності проблем порушення адаптації, потім з'являється механізм самостійного приймання заходів для виправлення ситуації.

Надалі розглянемо визначені статистично значущі впливи на компетентнісну адаптивність (рис. 5).

Значимо, що саме компетентна адаптивність відповідає за здатність досліджуваних застосовувати навички та знання задля розв'язання існуючих проблем, використовувати досвід та плідно вирішувати проблемні ситуації й витримувати стресові навантаження під час пристосування до нових умов.

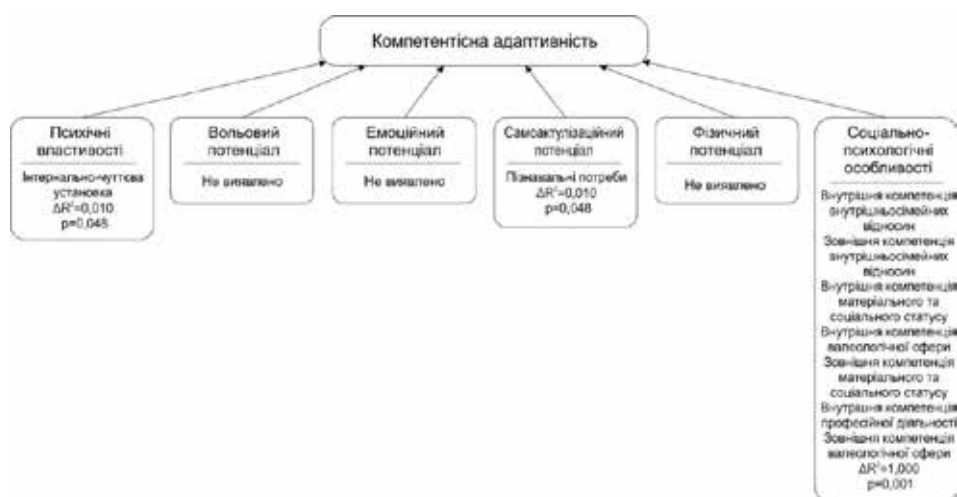


Рис. 5. Чинники детермінації компетентнісної адаптивності, виділені в окремих блоках ієрархічно-паритетної структури

З погляду психічних властивостей виявлено вплив інтернально-чуттєвої установки на формування й розвиток компетентнісної адаптивності ($\Delta R^2=0,010$, $p=0,048$) та соціально-психологічних особливостей

($\Delta R^2=1,000$, $p=0,001$). За самоактуалізаційним потенціалом визначено вплив показника «Пізнавальні потреби» ($\Delta R^2=0,010$, $p=0,048$).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, внутрішньоособистісна адаптивність відображає гармонійне поєднання фізичних і психічних ресурсів адаптаційної поведінки та тонкий баланс між спрямованістю поведінки й актуальним результатом дії, то додатній вплив вольового потенціалу у вигляді правильно заданого вектору вольової дії з достатнім рівнем запалу та енергії буде сприяти успішній адаптації досліджуваних.

На внутрішньоособистісний складник адаптаційного потенціалу впливають вольові дії з достатнім рівнем енергії, внутрішня готовність до адаптаційних дій за впливом здатності досліджуваних до вирішення власних внутрішніх «проблем» та конфліктів, гармонійний фізичний розвиток та чесність по відношенню до себе.

Вплив на поведінкову адаптивність був визначений наявністю особистісних здібностей, що передбачає досягнення успіху в певній сфері діяльності та, як наслідок, впливає на формування адаптивності задля здобуття професійного розвитку та соціального визнання.

Особистісний потенціал соціально-психологічної адаптації є важливою інтегративною характеристикою адаптаційного розвитку і його формуємо за допомогою екстравертно-сенсорного напрямку особистості, незалежність у власних поглядах та діях, ініціативність та здатність до відповідальності за власні рішення, готовності до фізичного перевантаження та внутрішнього напруження, здатність студентів оцінювати власні недоліки та переваги.

Інтуїтивна поведінка із інтернальним нахилом буде виступати нібито несвідомим гідом на шляху успішної адаптації. До того приєднуються активність та енергійність до власної професійної діяльності та житті цілком, оптимістичність до власних результатів та досягнень.

З погляду психічних властивостей виявлено вплив інтернально-чуттєвої установки на формування та розвиток компетентісної адаптивності, що буде сприяти збільшенню компетентісної цінності респондентів у розв'язанні проблемних ситуацій та більш успішному протіканню адаптаційних процесів. Загальний процес адаптації у вигляді компетентісної складової буде підсилюватись цими якостями, полегшуючи перехідні процеси та засвоєння у новому оточуючому середовищі.

Виходячи з отриманих результатів емпіричного дослідження структури адаптаційного потенціалу особистості можна припустити, що перспективами подальших наукових розвідок може бути семантичне та емпіричне наповнення кожної з адаптивностей та перевірка сталеності отриманої моделі адаптаційного потенціалу на різних вибірках досліджуваних.

Література:

1. Асмолов А. Г., Шехтер Е. Д., Черноризов А. М. Преадаптация к неопределенности как стратегия навигации развивающихся систем: маршруты эволюции. *Вопросы психологии*. 2017. № 4. С. 3–26.
2. Величко С. В. Роль личностного потенциала в процессах социальной реадaptации. *Перспективные информационные технологии и интеллектуальные системы*. 2004. № 1 (17). С. 17–28.
3. Завацька Н. Є., Харченко В. Є. Соціально-психологічні аспекти адаптації молоді до умов ринкової економіки : монографія / під ред. Н. Є. Завацької. Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2012. 228 с.
4. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 1. С. 16–24.
5. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности: монография. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 267 с.
6. Рогачева Т. В. Смысловая реальность болеющей личности: структурно-функциональный анализ: на материале болезней и нарушений системы кровообращения: дис. ... д-ра психол. наук. Томск, 2004. 399 с.
7. Трифонова Е. А. Стратегии совладания со стрессом и соматическое здоровье человека: теоретические подходы и эмпирические исследования. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. 2012. № 145. С. 96–108.